

Covid-19 Pandemisinde Sağlık Çalışanı Olarak Hemşirelerin Karşılaştığı Sorunlar

Problems Faced by Nurses as Healthcare Workers in the Covid-19 Pandemic

Büşra İNAÇ YILMAZ^{1*}, Öner ÖZDEMİR²

¹ Haliç Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, İstanbul, Türkiye.

² Sakarya Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Pediatri Anabilim Dalı, Pediatrik Alerji Bilim Dalı, Sakarya, Türkiye

Özet

Şiddetli akut solunum sendromu koronavirüs-2 (SARS-CoV-2), solunum damlacıkları, temas ve aerosoller yoluyla bulaşabilen ve dünya çapında büyük ölçekli enfeksiyonlara neden olan bir pandemiye yol açmıştır. Salgınla en ön safta mücadele eden hemşireler, bu süreçte fiziksel ve psikolojik sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Psikolojik sıkıntılar, ağırlıklı olarak uyku bozukluğu, anksiyete ve depresyon belirtileri, travma sonrası stres, karar verememe ve hatta somatik belirtiler olabilmektedir. Bu derlemede Covid-19 pandemisinde hemşirelerin yaşadıkları sorunlara değinilmiştir. Sağlık çalışanlarının, etkilenme düzeyinin psikolojik ve duygusal toleransı aştığı, travma düzeyinin yüksek olduğu bilinmektedir. Uzun iş vardiyaları (günde ortalama 16 saate ulaşan), oldukça bulaşıcı bir hastalığa yakalanma riskinin yüksek olması ve yeterli koruma önlemlerinin alınmaması karşısında, sağlık çalışanları arasında psikolojik sıkıntılar ortaya çıkmaktadır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde Covid-19'un hemşirelere yansıyan yüzünün en fazla psikolojik yönden olduğu görülmektedir. Hemşirelere pandemi gibi yoğun çalışılan dönemlerde psikolojik destek sağlanması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anksiyete, hemşire, ruh sağlığı, SARS-CoV-2, stres,

Abstract

Severe acute respiratory syndrome coronavirus-2 (SARS-CoV-2) has led to a pandemic which can be transmitted by respiratory droplets, contact and aerosols, causing large-scale infections worldwide. Nurses, who have been fighting the epidemic at the forefront, faced physical and psychological problems in this process. Such psychological problems can mainly be sleep disorders, anxiety and depression symptoms, post-traumatic stress, inability to make decisions, and even somatic symptoms. In this review, the problems experienced by nurses during the Covid-19 pandemic are examined. It is known that the level of exposure of health workers exceeds psychological and emotional tolerance, and the level of trauma is high. Psychological problems arise among health workers in the face of long work shifts (reaching an average of 16 hours a day), the high risk of contracting an excessively contagious disease, and the lack of adequate protection measures. When the studies are examined, it is seen that the facet of Covid-19 reflected on the nurses is mostly psychological. It is important to provide psychological support to nurses during periods of intense work such as pandemics.

Keywords: Anxiety, mental health, nurse, SARS-CoV-2, stress

Atif için (how to cite): İnaç Yılmaz, B., Özdemir, Ö., (2022). Covid-19 pandemisinde sağlık çalışanı olarak hemşirelerin karşılaştığı sorunlar. Fenerbahçe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 2(2), 488-496. <https://doi.org/10.56061/fbujohs.1085657>

Gönderi Tarihi: 10.03.2022, Kabul Tarihi: 30.04.2022, Yayın Tarihi: 25.08.2022

1. Giriş

Koronavirüsler (CoV), “soğuk algınlığından Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS-CoV) ve Ağır Akut Solunum Sendromu (Severe Acute Respiratory Syndrome, SARS-CoV) gibi daha ciddi hastalıklara kadar çeşitli hastalıklara neden olan” geniş kapsamlı virüs familyasıdır. Koronavirüs hastalığı 2019 (Covid-19)’a, daha önce insanlarda rastlanmamıştır. Covid-19, “Çin’in, Hubei Eyaleti Wuhan şehrinde ilk olarak 31 Aralık 2019 tarihinde” ortaya çıkmıştır. (WHO, 2020; Üstün & Özçiftçi, 2020).

SARS ve Ebola gibi geçmiş salgınlarla karşılaştırıldığında, Covid-19 kuluçka döneminde oldukça bulaşıcıdır ve asemptomatik enfeksiyon olarak devam etmektedir (Special Expert Group for Control of the Epidemic of Novel Coronavirus Pneumonia of the Chinese Preventive Medicine, 2020). Covid-19, solunum damlacıkları, temas ve aerosoller yoluyla bulaşabilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) raporlarına göre 09.03.2022 tarihi itibarıyla Covid-19 pozitif vaka sayısı 448.313.293, ölüm sayısı 6.011.482 olarak belirlenmiştir (WHO, 2021). Sağlık Bakanlığı verilerine göre de Türkiye’de toplam Covid-19 vaka sayısı 13.913.625, toplam ölüm sayısı 93.805 olarak belirlenmiştir (SB, 2022).

Covid-19 pandemisi sırasında en görünür ve birincil sorunlar öksürük, tat ve koku alma duyusunda bozulma, nefes darlığı vb. fiziksel sorunlardır. Ayrıca, çaresizlik, belirsizlik kaygısı, umutsuzluk, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu, sinirlilik ve ölüm korkusu gibi psikolojik sorunlar da ortaya çıkmıştır (Huang ve ark., 2020). Bu süreçte yalnızca hastalar veya toplum değil, sağlık personelleri de hem toplumun birer üyesi oldukları hem de ön saflarda risk altında çalıştıkları için durumdan fiziksel ve psikolojik olarak etkilenmektedir (Huang ve ark., 2020; Santarone, McKenney & Elkbulli, 2020; Ehrlich, McKenney & Elkbulli, 2020).

Bu derlemede, Covid-19 pandemisi sırasında hemşirelerin karşılaştığı sorunların ele alınması amaçlanmıştır.

1.1. Covid-19 Pandemisinin Hemşirelerin Psikolojisine Etkisi

Literatürde, salgınlar ve salgınların neden olduğu sorunlar ile ilgili yapılan birçok çalışma vardır (Wang ve ark, 2020; Aslan, 2020). Huak ve Chan (2004) tarafından SARS salgını sırasında yapılan bir çalışmada, sağlık çalışanlarının bu salgından duygusal olarak olumsuz etkilendiği ortaya konulmuştur. Domuz gribi salgını sırasında ABD’de yapılan bir çalışmada, katılımcıların anksiyete düzeyinin yüksek olduğu belirlenmiştir (Wheaton ve ark, 2012). Covid-19 virüsünün kişilerde ruhsal etkilerinin incelendiği bir çalışmada katılımcıların neredeyse yarısında (%45) anksiyete düzeyinin yüksek olduğu belirlenmiştir (Liu ve ark, 2020).

Vaka sayılarının artmasıyla tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de sağlık bakım kaynaklarının aşırı tüketimi söz konusu olmuştur. Böylece sağlık çalışanlarının sorumluluk ve fedakârlık alanları artmıştır. Sağlık çalışanlarının pandemi şartlarında izin haklarının kaldırılması, aralıksız çalışmaları, bazen ailelerinden uzakta otel odasında/lojmanda konaklamaları bunlardan sadece bazılarıdır (Tehrani ve ark, 2013; Maharaj, Lees, & Lal, 2018). Salgına karşı ön safhada savaşan hemşireler, büyük fiziksel ve psikolojik sıkıntılar yaşamaktadırlar. Bu durum da Covid-19’un yalnızca fiziksel sağlığı değil; kişilerin psikolojik ruh halini de etkilediğinin önemli bir göstergesidir. Dolayısıyla, kişilerde sıkıntı, kaygı, korku, anksiyete, panik atak, uyku bozukluğu, depresyon belirtileri, travma sonrası stres, karar

verememe ve hatta somatik belirtiler gibi birçok istenmeyen psikolojik semptom görülebilmektedir (Cañadas-De la Fuente ve ark, 2018; Baltacı ve Coşar, 2020; Sadati ve ark, 2016; Tehrani ve ark, 2013; Maharaj, Lees, & Lal, 2018). Aşkın ve arkadaşları (2020), salgın döneminde yaşanan ölümlerde bazı kültürel ve dini ritüellerin yerine getirilememesi, yakınlarla vedalaşamaması, matem sürecinin olması gerektiği gibi yaşanmaması gibi olumsuz olaylar sebebiyle, salgının fiziksel etkisinin sona erse de psikolojik etkilerinin uzun yıllar boyunca süreceğini belirtmektedir.

Huang ve arkadaşları (2020) Covid-19 salgınında hemşire ve hemşire öğrencilerin duygusal tepkileri ve baş etme stratejilerini karşılaştırmıştır. Hemşirelerin, hemşirelik öğrencilerine göre daha fazla kaygı, korku, üzüntü ve öfke sergiledikleri bulunmuştur. Bununla birlikte, hemşirelik öğrencilerinin bir salgınla karşı karşıya kaldıklarında aşırı düzeyde psikolojik stres, heyecan, şüphe, çaresizlik yaşadığı ve ilerideki kariyerleri hakkında endişe duydukları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, çalışmada enfeksiyon endişesi nedeniyle ailelerinin yanında fiziksel olarak bulunamamalarının, hemşirelerin sıkıntısını daha da arttırdığı saptanmıştır.

Cai ve arkadaşlarının (2020) Wuhan'daki çalışmasında, hemşirelerin Covid-19 salgını altında yüksek psikolojik sorun risklerine katıldığı belirlenmiştir. Pandemi sırasında hemşirelerin üçte birinden fazlası depresyon, anksiyete ve uykusuzluk yaşamış; stabil dönemlere göre anksiyete, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) semptomlarının arttığı saptanmıştır.

Nie ve arkadaşlarının (2020) kesitsel çalışmasında, Covid-19 pademisinde 263 hemşireden 66'sı (%25,1) psikolojik sıkıntı yaşadığını belirtmiştir. Acil serviste çalışma, aile için endişe, farklı muamele görme, olumsuz başa çıkma tarzı ve Covid-19 ile ilişkili stres semptomunun psikolojik sıkıntı ile ilişkili olduğu belirlenmiştir. Algılanan daha fazla sosyal destek ve etkili tedbirler psikolojik sıkıntı ile ters yönde ilişkilendirilmiştir. Covid-19'un ön saflarda çalışan hemşireler üzerinde önemli bir psikolojik etkisi olduğu gösterilmiştir.

Jianbo ve arkadaşları (2020) tarafından Covid- 19 pandemisi sürecinde 493 doktor, 764 hemşire olmak üzere toplamda 1257 katılımcıyla yapılan çalışmada uykusuzluk %34, anksiyete %44,6, depresyon %50,4 ve stres %71,5 oranında bulunmuştur. Çalışmada, hemşirelerin, kadınların ve ön saflarda çalışanların daha şiddetli depresyon, anksiyete, uykusuzluk ve sıkıntı belirtileri yaşadıkları saptanmıştır. Erkeklerle kadınlar karşılaştırıldığında şiddetli kaygı, ön saflardaki çalışanlara karşı ikinci kademedeki çalışanlarda ise şiddetli uykusuzluk belirlenmiştir. Sağlık çalışanlarından Covid-19'a maruz kalanların ruh sağlığını geliştirmeye yönelik müdahalelerin, özellikle ön saflardaki kadın sağlık çalışanlarına karşı derhal uygulanması gerekmektedir (Jianbo et al, 2020).

Luo ve arkadaşlarının (2020) sağlık çalışanlarıyla yaptıkları çalışmada; anksiyete ve depresyon prevalansının, Covid-19 enfeksiyonu olan sağlık çalışanları arasında yüksek olduğu bulunmuştur. Çin, İtalya, Türkiye, İspanya ve İran'da yapılan araştırmalar, sağlık çalışanları ve halk arasında çalışmaya alınanlardan sağlık çalışanlarında yaygın risk faktörleri olduğu bildirilmiştir. Yaygın risk faktörleri arasında kadın olmak, hemşire olmak, düşük sosyoekonomik statüye sahip olmak, Covid-19'a yakalanma riskinin yüksek olması ve sosyal izolasyon yer almaktadır. Yeterli tıbbi kaynağa sahip olmak, güncel ve doğru bilgiye sahip olmak ve önlem almak koruyucu faktörlerdir. Silva ve Neto (2020),

Covid-19'lu hastalarla çalışan sağlık profesyonellerinde depresyon, anksiyete, sıkıntı ve uykusuzluk ile ilişkili psikiyatrik semptomları meta-analiz ve sistematik derlemeyle incelemişlerdir. Aralık 2019'dan Nisan 2020'ye kadar dört veri tabanında araştırma yapmışlardır. Covid-19 ile mücadele eden sağlık çalışanlarının, diğer meslek gruplarına göre depresyon, anksiyete, sıkıntı ve uykusuzluk, stres ve dolaylı travmatizasyon ile ilişkili psikiyatrik bozukluklardan daha ciddi şekilde etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Sağlık çalışanları ile Covid-19 arasında psikiyatrik yansımalar açısından güçlü bir ilişki bulmuşlardır. Sağlık profesyonellerinin, hasar seviyesinin psikolojik ve duygusal toleransı aştığı ve dolaylı olarak psikolojik anormalliklerle sonuçlandığı gösterilmiştir. Obsesif kompulsif bozukluklar ve somatizasyonların insidansı, ön saflardaki sağlık profesyonellerinde daha yüksek bulunmuştur. Uzun iş vardiyaları (günde ortalama 16 saate ulaşan), yüksek derecede bulaşıcı bir hastalığa yakalanma riski ve yeterli biyolojik koruma önlemlerinin alınmaması karşısında, sağlık çalışanları arasında ruhsal sıkıntılar belirgin hale gelmiştir.

Evren ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan bir çalışmada Covid-19'lu hastalarla doğrudan ilgilenen sağlık çalışanlarının, diğerlerine kıyasla daha yüksek bir anksiyeteye sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Liu ve ark (2020)'nin yaptığı çalışmada Covid-19 servislerinde çalışan doktor ve hemşirelerin diğer birimlerde çalışanlara göre daha fazla anksiyete yaşadığı belirlenmiştir. Benzer şekilde, Lai ve ark (2020)'da hemşirelerin depresyon ve anksiyete bozukluğu risklerinin daha yüksek olduğunu vurgulamıştır. Liang ve ark (2020) ise, özellikle yoğun bakımlarda çalışan doktor ve hemşirelerde yüksek düzeylerde depresif belirtilerin görüldüğünü bildirmiştir.

Kang ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan bir çalışmada, Covid-19 pandemisinin başlamasının ardından hemşirelerin %17,5'inin profesyonel psikolojik destek aldığı, %36,3'ünün mental sağlık üzerine yazılmış kitaplar okuduğu ve %50,4'ünün sosyal medyadan baş etmeyi güçlendirici aktiviteler yaptığı bildirilmektedir. Bu yüzden hemşirelerin Covid-19'lu hastalara bakım verirken, enfeksiyon kontrol protokolleri doğrultusunda kendilerini korumaları için desteklenmesi önemlidir (Huang et al., 2020). Kişilerin birbirine yaklaşımdan çekindiği bu dönemde hemşireler kendilerini güvende hissettikleri süre boyunca mesleğini severek yapmaya ve insana, insan hayatına dokunmaya devam edeceklerdir (Hachisu & Suzuki, 2018).

Sri Lanka'daki bir devlet hastanesinde Covid-19 hastalarıyla çalışan 14 hemşire ile telefon görüşmeleri yoluyla nitel bir çalışma yapılmıştır. Verilerin analizinde beş temaya ulaşılmıştır (Rathnayake et al, 2021). Bu temalar:

- Hemşirelerin fiziksel ve psikolojik acıları,
- Çalışmaya hazırlık,
- Destek mekanizmalarının hayati rolü,
- Hemşirelerin eğitim ve bilgi ihtiyaçları ve
- Covid-19 yönetiminde yeni teknolojinin rolü şeklindedir.

Covid'li hastanın bakımı hemşirelerde fiziksel ve psikolojik sıkıntılara yol açmaktadır. Hastaların acılarına tanık olma, kişisel koruyucu ekipman (KKE) giymekten rahatsızlık duyma, işle ilgili sorunlar (örneğin, uzun çalışma saatleri), aile içi olumsuz etki ve başkaları tarafından reddedilme en önemli sıkıntılardandır. Yönetici hemşireler, refah, takdir ve danışmanlık hizmetleri gibi destek

mekanizmalarına ek olarak hemşireler için eğitim fırsatlarının yoğunlaştırılmasına olağanüstü dikkat etmelidir. Modern teknoloji, özellikle robotlar ve telekomünikasyon, Covid-19 bakımında önemli bir rol oynayabilir. Covid-19 gibi küresel felaketlerde sağlık çalışanlarını korumak için zamanında uygulanabilir politika ve stratejilere ihtiyaç vardır (Rathnayake et al, 2021).

Shanafelt ve arkadaşları (2020), sağlık çalışanlarında Covid-19 sebepli anksiyete kaynaklarını sekiz alt başlıkta özetlemiştir. Bunlar:

- Uygun KKK'a erişebilme imkânı,
- Covid-19 virüsüne maruz kalma ve onu ev halkına bulaştırma riski,
- Herhangi bir Covid-19 pozitif ihtimaline karşı, tanı testlerine hızlıca erişebilme olanağı,
- Virüse yakalanmaları halinde kurumlarının, kişisel ve ailevi ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamayacağı hususundaki belirsizlik,
- Pandemiyle birlikte artan çalışma saatleri ve iş temposu nedeniyle, çocuklarının okul çıkış saatlerine yetişememe durumu,
- Yükselen vaka sayılarına paralel olarak artan çalışma saatleri ve yoğunlaşan toplum ihtiyaçları (yemek, su, konaklama, ulaşım gibi) nedeniyle kişisel ve ailevi ihtiyaçlara odaklanamama,
- Sağlık kurumu yöneticileri tarafından, sağlık personelinin çalışmakta olduğu birimin ve sorumluluk alanının değiştirilmesi (Örneğin bir yoğun bakım hemşiresinin farklı bir alanda görevlendirilmesi).
- Güncel bilgi ve iletişime erişim eksikliği (Shanafelt ve ark, 2020).

Hemşirelerin çeşitli pandemiler sırasında ekstra baskı ve psikolojik sorunlar yaşadıklarını belirten birçok çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle hemşirelerin, psikolojik sorunlarla baş edebilmeleri ve iyilik hallerini sürdürebilmeleri için kriz yönetiminde hazırlıklı olmaları ve etkinliklerini artırmaya yönelik sürekli destek programlarına ve eğitimlere ihtiyaçları vardır (Kim, 2018; Liu Q, 2020).

1.2. Covid-19 Pandemisinin Morbidite ve Mortaliteye Etkisi

Nie ve arkadaşları (2020) tarafından yapılmış bir çalışmada, enfekte olma oranı en yüksek olan kişilerin hastanelerin yataklı servislerinde çalışan sağlık çalışanları olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, servis ortamındaki sağlık çalışanlarının, acil servis ya da yoğun bakım gibi birimlerdeki sağlık çalışanlarına göre biyogüvenlik önlemleri açısından daha riskli olduğunu göstermiştir.

Modern tarihte, Covid-19 pandemisindeki kadar yüksek sayıda enfekte tıbbi personel görülmemiştir. Bu süreçte, fiziksel strese ek olarak, sağlık personelleri büyük zihinsel yükler ile de karşı karşıyadır. Önceki araştırmalarda, SARS'ın sağlık personellerinden en fazla hemşirelere yük getirdiği bulunmuştur (Leung and Ooi, 2003; Lin et al, 2007; Wong et al, 2015). Bu durum, bulaşıcı hastalar uzun süre yakın temasta olmanın gereğidir. Ayrıca salgın sırasında birçok hastane çalışanı istifa etmiş ve işlerin büyük bir bölümünü hemşireler üstlenmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle hemşirelerin Covid-19 salgını sırasında yaşadığı duygusal sorunlar daha fazla önemsenmelidir (Chiu, 2003; Leung and Ooi, 2003; Maunder et al, 2003; Bai et al, 2004; Lin et al, 2007; Wong et al, 2015; Khalid et al, 2016).

Sağlık personelleri her zaman herhangi bir salgında en ön saflarda yer alır ve görevlerini icra etmek için hayatlarını riske atarlar. Sağlık personellerinin, Covid-19 hastalarıyla yakın temasta olma ihtimalleri yüksek olduğundan, virüsü meslektaşları ve aile üyeleri arasında yaymaya ve enfeksiyona

sebebiyet vermeye daha yatkındırlar (Gao et al, 2020). Koh ve arkadaşları (2012) ortaya çıkan solunum yolu hastalıklarıyla karşılaşmanın, bakımın ön saflarında yer alan hemşireler için kaçınılmaz bir sağlık tehlikesi olduğunu bildirmektedir. Covid-19 hastalarının bakımı daha fazla bilgi ve eğitim gerektirmektedir. Ancak literatür, hemşirelerin yeterli uzmanlıkları olmadan bu bakımı sağladığını göstermektedir (Sun et al, 2020; Liu et al, 2020).

Eylül 2020 de Uluslararası Af Örgütü tarafından yapılan analizde, dünya genelinde en az 7.000 sağlık çalışanının Covid-19'dan öldüğü belirlenmiştir. Bu rapora göre en fazla sağlık çalışanı ölümü olan ülkeler Meksika (en az 1.320) ve ABD (en az 1.077) olarak kayıtlara geçmiştir. Türkiye bu listede 41 sağlık çalışanı ölümü ile 16. sırada idi. 10 Ağustos 2021'de Türk Tabipleri Birliği'nin (TTB) kayıtlarına göre Covid-19'dan hayatını kaybeden doktor sayısı 133 olarak belirlenmiştir (TTB, 2021 verileri).

Türk Toraks Derneği (TTD) Covid-19'a yakalanma oranını araştıran bir anket gerçekleştirmiştir. Türkiye'deki veriler, tüm dünyadaki ülkelerle karşılaştırıldığında bu oran çok yüksek bulunmuştur. Türkiye'de Covid-19 kaynaklı ölen her 74 kişiden 1'i sağlık çalışanıdır. Anketlere verilen yanıtlara göre Haziran – Temmuz 2020 döneminde %12,1 olan Covid-19 ile enfekte sağlık çalışanı oranı Aralık 2020 - Ocak 2021 döneminde anlamlı oranda artarak %57,4 olmuştur (TTB, 2021 verileri). Sağlık çalışanları, Covid-19 mücadelesinde hayatını kaybeden meslek grupları içinde birçok ülkede en başta gelmektedir (Chen Q ve ark, 2020).

2. Sonuç

Covid-19 pandemisi ile hemşirelik mesleği ve hemşirelik bakımı ulusal ve uluslararası platformlarda yeniden gündem olup, önemli hale gelmiştir. Hemşirelik mesleğinin vazgeçilmezliği ve önemi yüzyıllardır anlatılmış olsa da belki de bugüne kadar önemi bu denli anlaşılammıştır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde Covid-19'un hemşirelere yansıyan yüzünün depresyon, anksiyete, uykusuzluk, stres, endişe, heyecan gibi psikolojik sıkıntılar olduğu görülmektedir. Hemşirelere pandemi gibi yoğun çalışılan dönemlerde psikolojik destek sağlanması önem arz etmektedir. Ön saflardaki hemşireler üzerinde ciddi psikolojik etkileri önlemek için psikolojik sıkıntının erken tespiti ve ilişkili faktörlere göre destekleyici müdahale yapılmalıdır. Covid-19 mücadelesinde hemşireler ve diğer sağlık çalışanları, hayatını kaybeden meslek grupları içinde birçok ülkede en başta gelmektedir. Sonuç olarak, yoğun psikolojik sıkıntı yaşayan yüksek riskli popülasyonları hedef alan psikolojik müdahalelere acil ihtiyaç duyulmaktadır.

Yazarların Katkısı

Konu seçimi: BİY, ÖÖ; Tasarım: BİY; Planlama: BİY; Makalenin yazımı: BİY; Eleştirile gözden geçirme: BİY, ÖÖ.

Çıkar Çatışması

Yazarlar arasında çıkar çatışması olmadığı beyan edilmiştir.

Kaynakça

- Aslan, R. (2020). Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve covid-19. *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 8(85), 35-41.
- Aşkın, R., Bozkurt, Y., & Zeybek, Z. (2020). Covid-19 pandemisi: psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19(37), 304-318. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iticusbe/issue/55168/753233>
- Bai, Y., Lin, C. C., Lin, C. Y., Chen, J. Y., Chue, C. M., & Chou, P. (2004). Survey of stress reactions among health care workers involved with the sars outbreak. *Psychiatric Services*, 55(9), 1055-1057. <https://doi.org/10.1176/appi.ps.55.9.1055>
- Baltacı, N. N., & Coşar, B. (2020). Covid-19 pandemisi ve ruh beden ilişkisi. İçinde B. Coşar (Ed.), *Psikiyatri ve Covid-19* (ss. 1-6). Türkiye Klinikleri.
- Cai, Z., et al. (2020). Nurses endured high risks of psychological problems under the epidemic of Covid-19 in a longitudinal study in Wuhan China. *Journal of Psychiatric Research*, 131, 132–137. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2020.09.007>
- Cañadas-de la Fuente, G. A., et al. (2018). Gender, marital status, and children as risk factors for burnout in nurses: a meta-analytic study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(10), 2102. <https://doi.org/10.3390/ijerph15102102>
- Chan, A. O., & Huak. C. Y. (2004). Psychological impact of the 2003 severe acute respiratory syndrome outbreak on health care workers in a medium-size Regional General Hospital in Singapore. *Occupational Medicine*, 54(3), 190-196. <https://doi.org/10.1093/occmed/kqh027>
- Chen, Q., Liang, M., Li, Y., Guo, J., Fei, D., Wang, L., He, L., Sheng, C., Cai, Y., Li, X., Wang, J., Zhang, Z. (2020). Mental health care for medical staff in China During the COVID-19 Outbreak. *The Lancet Psychiatry*, 7(4), e15–16. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30078-X](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30078-X)
- Chiu, H. F. K., Lam, L. C. W., Chiu, E. (2003). SARS and Psychogeriatric–Perspective and lessons from Hong Kong. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 18, 871–873. <https://doi.org/10.1002/gps.1003> PMID: 14533118
- Ehrlich, H., McKenney, M., Elkbuli, A. (2020). Protecting our healthcare workers during the Covid-19 pandemic. *The American Journal of Emergency Medicine*, 38(7), 1527–1528. <https://doi.org/10.1016/j.ajem.2020.04.024>
- Evren, C., Evren, B., Dalbudak, E., Topcu, M. & Kutlu, N. (2020). Measuring anxiety related to Covid-19: A Turkish validation study of the Coronavirus Anxiety Scale. *Death Studies*, 3, 1-7. <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1774969>.
- Gao, W. B., et al. (2003). Analysis on the influence and change trend of public mentality during sars epidemic. *Chinese Mental Health Journal*, 17(9), 594–596. https://doi.org/10.1007/988-3-319-93445-7_10
- Hachisu, T. & Suzuki, K. (2018). Tactile apparent motion through human-human physical touch. In D. Prattichizzo, H. Shinoda, H. Tan, E. Ruffaldi, A. Frisoli (Eds.), *Haptics: Science, Technology, and Applications. EuroHaptics 2018. Lecture Notes in Computer Science*, vol 10893. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-93445-7_15
- Huang, J.Z., Han, M.F., Luo, T.D., Ren, A.K. & Zhou, X.P. (2020). Mental health survey of 230 medical staff in a tertiary infectious disease hospital for Covid-19. *Chinese Journal of Industrial Hygiene and Occupational Diseases*, 38: E001-E001. <https://doi.org/10.3760/cma.j.cn121094-20200219-00063>.
- Huang, L., Lei, W., Xu, F., Liu, H. & Yu, L. (2020). Emotional responses and coping strategies in nurses and nursing students during Covid-19 outbreak: A Comparative Study. *PLoS ONE*, 15(8), e0237303. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0237303>
- Jianbo, L., et al. (2020). Factors associated with mental health outcomes among health care workers exposed to Coronavirus Disease 2019. *JAMA Network Open*, 3(3), e203976. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2020.3976>.
- Kang, L, et al. (2020). Impact on mental health and perceptions of psychological care among medical and nursing staff in Wuhan During The 2019 Novel Coronavirus Disease ,outbreak: a cross-sectional study. *Brain, Behavior and Immunity*, 87, 11-17. <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.03.028>.

- Khalid, I., et al. (2016). Healthcare worker's emotions, perceived stressors and coping strategies during a MERS-Cov outbreak. *Clinical Medicine & Research*, 14(1), 7–14. <https://doi.org/10.3121/cmr.2016.1303>
- Kim, Y. (2018). Nurses' experiences of care for patients with the Middle East Respiratory Syndrome-Coronavirus in South Korea. *American Journal of Infection Control*, 46(7), 781–7. pmid: 29502886. <https://doi.org/10.1016/j.ajic.2018.01.012>.
- Koh, Y., Hegney, D. & Drury, V. (2012). Nurses' perceptions of risk from emerging Respiratory Infectious Diseases: a Singapore study. *International Journal of Nursing Practice*, 18(2), 195–204. pmid: 22435984. <https://doi.org/10.1111/j.1440-172X.2012.02018.x>
- Lai, J., et al. (2020). Factors associated with mental health outcomes among health care workers exposed to Coronavirus Disease 2019. *JAMA Network Open*, 3(3), e203976. doi: 10.1001/jamanetworkopen.2020.3976.
- Leung, P.C. & Ooi, E.E. (2003). *SARS War: combating the disease*. New Jersey: World Scientific, 15; 112(10), 1457- 1465. <https://doi.org/10.1172/JCI20362>
- Liang, Y., Chen, M., Zheng, X. & Liu, J. (2020). Screening for Chinese medical staff mental health by SDS and SAS during the outbreak of Covid-19. *Journal of Psychosomatic Research*, 133, 110102. doi: 10.1016/j.jpsychores.2020.110102.
- Lin, C.Y., Peng, Y.C., Wu, Y.H., Chang, J., Chan, C.H. & Yang, D.Y. (2007). The psychological effect of severe acute respiratory syndrome on emergency department staff. *Emergency Medicine Journal*, 24, 12–7. <https://doi.org/10.1136/emj.2006.035089>
- Liu, Q., et al. (2020). The experiences of healthcare providers during the covid-19 crisis in China: a qualitative study. *The Lancet Global Health*, 8(6), e790-e798. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(20\)30204-7](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(20)30204-7).
- Liu, S., et al. (2020). Online mental health services in China During the Covid-19 outbreak. *The Lancet Psychiatry*, 7(4), e17-e18. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30077-8](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30077-8)
- Liu, Z., et al. (2020). Mental Health Status of Doctors and Nurses During Covid-19 Epidemic in China. *The Lancet*, 1-10. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3551329
- Ma, R., Liu, X., Clark, J., Williams, G. M., & Doi, S. A. R. (2015). The impact of acupuncture on neurological recovery in spinal cord injury: a systematic review and meta-analysis. *Journal of Neurotrauma*, 32(24), 1943- 1957. <https://doi.org/10.1089/neu.2014.3866>.
- Maharaj, S., Lees, t. & Ial, s. (2018). prevalence and risk factors of depression, anxiety and stress in a cohort of Australian nurses. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(1), pii: E61. <https://doi.org/10.3390/ijerph16010061>.
- Maunder, R., et al. (2003). The immediate psychological and occupational impact of the 2003 SARS outbreak in a teaching hospital. *CMAJ*, 168(10), 1245-1251. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12743065/>
- Nie, A., Su, X., Zhang, S., Guan, W. & Li, J. (2020). Psychological impact of Covid-19 outbreak on frontline nurses: a cross-sectional survey study. *Journal of Clinical Nursing*, 29, 4217–4226. <https://doi.org/10.1111/jocn.15454>.
- Rathnayake, S., et al. (2021). Nurses' perspectives of taking care of patients with Coronavirus Disease 2019: A Phenomenological Study. *Plos One*, 16(9), 1-17. 4. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0257064>.
- Sadati, A.K., Hemmati, S., Rahnavard, F., Lankarani, K.B. & Heydari, S.T. (2016). The impact of demographic features and environmental conditions on rates of nursing burnout. *Shiraz E- Medical Journal*, 17(Suppl 3), e37882. <https://doi.org/10.17795/semj37882>.
- Santarone, K., McKenney, M. & Elkbuli, A. (2020). Preserving mental health and resilience in frontline healthcare workers during Covid-19. *American Journal of Emergency Medicine*, 38(7), 1530–1531. <https://doi.org/10.1016/j.ajem.2020.04.030>.
- Shanafelt, T., Ripp, J., & Trockel, M. (2020). Understanding and addressing sources of anxiety among health care professionals during the Covid-19 pandemic. *JAMA*, 323(21), 2133-2134. <https://doi.org/10.1001/jama.2020.5893>.

Silva, F.C.T. & Neto, M.L.R. (2021). Psychiatric symptomatology associated with depression, anxiety, distress, and insomnia in health professionals working in patients affected by Covid-19: a systematic review with meta-analysis. *Progress in Neuropsychopharmacology & Biological Psychiatry*, 104, 1-7. 110057. <https://doi.org/10.1016/j.pnpbp.2020.110057>.

Special Expert Group for Control of the Epidemic of Novel Coronavirus Pneumonia of the Chinese Preventive Medicine. (2020). An update on the epidemiological characteristics of novel coronavirus pneumonia (Covid-19). *Chinese Journal of Epidemiology*, 41(2), 139–144 <https://doi.org/10.3760/cma.j.issn.0254-6450.2020.02.002>

Sun, N., et al. (2020). A qualitative study on the psychological experience of caregivers of Covid-19 patients. *American Journal of Infection Control*, 48(6), 592-598. <https://doi.org/10.1016/j.ajic.2020.03.018>

TC Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgilendirme Platformu. (2021). <https://covid19.saglik.gov.tr/> adresinden Mart 9, 2022 tarihinde alınmıştır

Tehrani, H., Rakhshani, T., Shojaee, Zadeh, D., Hosseini, S.M. & Bagheriyan, S. (2013). Analyzing the relationship between job stress to mental health, personality type and stressful life events of the nurses occupied in Tehran 115 emergency. *Iranian Red Crescent Medical Journal*, 15(3), 272–273. <https://doi.org/10.5812/ircmj.1917>

Türkiye Tabipler Birliği 2021 verileri. (n.d.). Türkiye'de Covid-19 pandemisinin sağlık sektörüne etkisi. <https://www.ttb.org.tr/> adresinden Mart 9, 2022 tarihinde alınmıştır

Türkiye Tabipler Birliği (2021). Sağlık Çalışanlarında Covid-19 Enfeksiyonu, Aralık 2020 - Ocak 2021 Döneminde Artış Göstermiştir. Basın Bildirisi. <https://www.toraks.org.tr/site/news/10240>

Üstün, Ç. & Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: bir değerlendirme çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(Supplement 1), 142-153. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anadoluklin/issue/53241/721864>.

Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C., Co, R. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 Coronavirus Disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1-25. <https://doi.org/10.3390/ijerph17051729>.

Wheaton, M.G., Abramowitz, J.S., Berman, N.C., Fabricant, L.E. & Olatunji, B.O. (2012). Psychological predictors of anxiety in response to the H1N1 (Swine Flu) pandemic. *Cognitive Therapy and Research*, 36(3), 210-218. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10608-011-9353-3>.

Wong, T.W., et al. (2005). the psychological impact of severe acute respiratory syndrome outbreak on healthcare workers in emergency departments and how they cope. *European Journal of Emergency Medicine*, 12, 13–18. <https://doi.org/10.1097/00063110-200502000-00005>

World Health Organization. (2020, January 11). Clinical management of severe acute respiratory infection when Novel coronavirus (nCoV) infection is suspected: interim guidance. [https://www.who.int/internalpublications-detail/clinicalmanagement-of-severe-acute-respiratoryinfection-when-novel-coronavirus-\(ncov\)-infection-is-suspected](https://www.who.int/internalpublications-detail/clinicalmanagement-of-severe-acute-respiratoryinfection-when-novel-coronavirus-(ncov)-infection-is-suspected)

World Health Organization. (n.d). Numbers at a glance. Retrieved December 27, 2021 from <https://covid19.who.int/>

Wu, Y., et al. (2020). A comparison of burnout frequency among oncology physicians and nurses working on the front lines and usual wards during the COVID-19 epidemic in Wuhan, China. *Journal of Pain and Symptom Management*, 60(1), e60-65. <https://doi.org/10.1016/j.jpainsymman.2020.04.008>.